

1

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΤΟΥ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ¹

Τα αρχαιότερα γνωστά έως σήμερα ψηφιδωτά δάπεδα χρονολογούνται στην ΥΜΙΙΙ και τη μυκηναϊκή εποχή και είναι αυτά που αποκαλύφθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του '90 στα Μάλλια² και παλαιότερα (1974) στην Τίρυνθα³. Πρόκειται για δάπεδα από μικρά βότσαλα, στα οποία αποδίδονται με υποτυπώδη τρόπο απλά γεωμετρικά σχέδια, πράγμα που τα διαφοροποιεί από τα εντελώς ακόσμητα βοτσαλωτά δάπεδα που έχουν αποκαλυφθεί σε διάφορα μινωικά και μυκηναϊκά κτήρια⁴. Για πρώτη φορά διαπιστώνεται η μετάβαση από την απλή στρώση με βότσαλα –που υπαγορεύεται από πρακτικούς καθαρά λόγους– στο ψηφιδωτό από βότσαλα, μετάβαση που υποδηλώνει μια σαφή διακοσμητική πρόθεση. Τα πολύ ενδιαφέροντα παραπάνω ευρήματα, κυρίως αυτό των Μαλλίων (εικ. 1), έκαναν και πάλι επίκαιρο το πρόβλημα τόσο του χρόνου, όσο και του τύπου στον οποίο θα πρέπει να αναζητηθεί η καταγωγή της στρώσης των δαπέδων με ψηφιδωτό· και, βεβαίως, έκαναν πιθανότερη την απόδοση της πατρότητας του είδους στην Ελλάδα παρά στη Μικρά Ασία και τη Συρία, όπου έχουν διασωθεί βοτσαλωτά ψηφιδωτά –στη φρυγική πόλη Γόρδιον⁵ και στις πόλεις της βόρειας Συρίας Arslan Tash και Til Barsip⁶– χρονολογούμενα στον 8ο αιώνα π.Χ., δηλαδή πεντακόσια περίπου χρόνια οψιμότερα από τα ελλαδικά ευρήματα (εικ. 2)· τα ψηφιδωτά αυτά, στα οποία αποδίδονται ποικίλα γεωμετρικά σχήματα και διάφορα σχέδια με τέσσερα χρώματα (λευκό, μαύρο, ερυθρό και βαθυκόκκινο), είναι εμφανής η ασυμμετρία και η πλήρης απουσία προσχεδιασμού και

οργάνωσης των διακοσμητικών θεμάτων.

Η σύνδεση των παραπάνω πρώιμων ελλαδικών παραδειγμάτων με τα γνωστά βοτσαλωτά ψηφιδωτά της κλασικής εποχής στην Ελλάδα και ο βαθμός επίδρασής τους σε αυτά παραμένουν ασαφής, λόγω της έλλειψης, προς το παρόν τουλάχιστον, επαρκών ευρημάτων που να χρονολογούνται πριν από τον 5ο αιώνα π.Χ. και ικανών να καθορίσουν τα στάδια μιας σαφούς εξέλιξης του συγκεκριμένου διακοσμητικού είδους. Γεγονός είναι ότι, ενώ τα λιγοστά γνωστά παραδείγματα βο-

1. Για μια εμβριθή θεώρηση της τέχνης του ψηφιδωτού από τις αρχές του έως και την ύστερη αρχαιότητα βλ. Dunbabin 1999-2. Γενικές μελέτες βλ. επίσης Andreae 2003· Hachlili 2009· Pappalardo – Ciardiello 2012. Για ένα συνοπτικό διάγραμμα της εξέλιξης του ψηφιδωτού βλ. Ling 1998. Στο αρχαίο ψηφιδωτό είναι αφιερωμένο το τεύχος αρ. 346 (juillet - août 2011) του περιοδικού Dossiers d'Archéologie, όπου δημοσιεύονται πολλές σύντομες μελέτες για τα ψηφιδωτά της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ελλάδας, της Τυνησίας, της Αλγερίας της Αιγύπτου, της Τουρκίας και της Συρίας.

2. A. Farnoux – J. Driessen, AD 45, 1990, B2, 462, πίν. 230β. Οι ίδιοι, Malia, 2. Quartier Nu (Nord de l' Atelier de Sceaux), BCH 115.2, 1991, 736-741, εικ. 28-29. Driessen 1994, 78.

3. Podzuweit – Salzmann 1977. Salzmann 1982, 5, 8, 114 αρ. 129, πίν. 1.1. G. Touchais, BCH 109, 1985, Chron., 776.

4. Βλ. ενδεικτικά Podzuweit – Salzmann 1977, 134-135 σημ. 49, 135-136 σημ. 53· N. Πλάτων, ΠΑΕ 1988, 223· Καράντζαλη 1992-1993, 65, 67· J.W. Shaw, AD 49, 1994, B2, 713-714· A. Γρηγοριάδου – Φ. Ζερβάκη – Ε. Φαρμακίδου, AD 49, 1994, B2, 776· Ε. Παπαδοπούλου, AD 52, 1997, B3, 1040· Σ. Μανδαλάκη, AD 53, 1998, B3, 850.

5. Young 1965. Salzmann 1982, 4-8, 93 αρ. 46-49, πίν. 2-5. Bingöl 1997, 33, εικ. 22, πίν. 3.3. Rose 2012, 235-236, εικ. 7. Tiffin Thompson 2013.

6. Young 1965, 12-13. Salzmann 1982, 4-8, 84 αρ. 15, 114 αρ. 127-128, πίν. 1.3, 1.2.

τσαλωτών δαπέδων της γεωμετρικής και της αρχαϊκής εποχής που έχουν αποκαλυφθεί σε διάφορες ελλαδικές πόλεις είναι εντελώς ακόσμητα⁷, στα τέλη του 5ου και στις αρχές του 4ου αιώνα η τέχνη του βοτσαλωτού ψηφιδωτού εμφανίζεται σε μεγάλο αριθμό πόλεων και μνημείων στην Ελλάδα ολοκληρωμένη. Στη θέση του γεωμετρικού διακόσμου, που κάλυπτε στα πρωιμότερα παραδείγματα άναρχα την επιφάνεια του δαπέδου, εισάγεται ένα θεματολόγιο εμπλουτισμένο με ζωικές και ανθρωπομορφικές παραστάσεις που ακολουθεί συγκεκριμένους κανόνες σύνθεσης. Στην Κόρινθο, την Όλυνθο, τη Σικυώνα, τα Μέγαρα, την Ερέτρια και άλλου έχουν διασωθεί βοτσαλωτά ψηφιδωτά που χρονολογούνται στον όψιμο 5ο και το πρώτο μισό του 4ου αιώνα και διακρίνονται από τεχνική και συνθετική πληρότητα (εικ. 3-7)⁸. Λίγο μετά τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. χρονολογούνται, σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες, τα βοτσαλωτά ψηφιδωτά του ανακτόρου των Αιγών (εικ. 8)⁹, ενώ λίγο αργότερα, κυρίως με τα ψηφιδωτά της Πέλλας, συντελούνται αλλαγές ως προς τα υλικά, τη χρήση του χρώματος και την τεχνοτροπική απόδοση των παραστάσεων, που σηματοδοτούν μια νέα φάση εξέλιξης: οι μορφές –η εκτέλεση των οποίων είναι ιδιαίτερα ακριβής και επιμελημένη– αποδίδονται τώρα με μεγαλύτερη πλαστικότητα, χρησιμοποιούνται περισσότερα και φωτεινότερα χρώματα, επιχειρούνται έντονες φωτοσκιάσεις και, γενικότερα, επιδιώκεται αποτέλεσμα ζωγραφικό· παράλληλα, οι ψηφοθέτες πειραματίζονται με διάφορα τεχνητώς κομμένα υλικά (όπως στρογγυλές ψηφίδες, λεπτές ελικοειδείς ταινίες από ψημένο κεραμίδι και λεπτά μολύβδινα ελάσματα), προκειμένου να περιορίσουν την ασυνέχεια του φυσικού υλικού και να αποδώσουν καλύτερα τα περιγράμματα και τις λεπτομέρειες (εικ. 9-12)¹⁰.

Στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αιώνα π.Χ. χρονολογείται πιθανόν και το ψηφιδωτό δάπεδο που αποκαλύφθηκε πριν από μερικά χρόνια από την Κ. Περιστέρη στον δεύτερο θάλαμο του τάφου του λόφου Καστά στην Αμφίπολη, όπου εικονίζεται ο μύθος της Αρπαγής της Περσεφόνης από τον Πλούτωνα, παράσταση με ταφικό συμβολισμό, που ασφαλώς είχε ζωγραφικό πρότυπο (εικ. 13)¹¹. Την ίδια εποχή και στον 3ο αιώνα π.Χ. χρονολογούνται βοτσαλωτά ψηφιδωτά και άλλων τάφων της Μακεδονίας με απλό γεωμετρικό διάκοσμο· ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα δάπεδα αυτά έχει η χρωματική επέμβαση στο κονίαμα, χάρη στην οποία αποδίδεται με έντονα χρώματα σύνθεση συνεχόμενων ρόμβων αφήνοντας τμήμα της επιφάνειας των βοτσαλών ορατό (εικ. 14)¹².

Η μεγάλη παραγωγή βοτσαλωτών ψηφιδωτών συνεχίζεται και κατά τον 3ο αιώνα π.Χ. σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο· μια ομάδα αξιολογών έργων με μυθολογικές παραστάσεις, τα περισσότερα από τα οποία κοσμούσαν ανδρώνες οικιών, προέρχεται από τη Ρόδο, πόλη που γνώρισε μεγάλη ακμή κατά τον 3ο αιώνα π.Χ. (εικ. 15-18)¹³. Βοτσαλωτά ψηφιδωτά της ίδιας εποχής έχουν διασωθεί και στις υπόλοιπες περιοχές της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας· ως καλά παραδείγματα θα μπορούσαν να αναφερθούν δύο ψηφιδωτά: ένα από τη Χερσόνησο της Κριμαίας, που κοσμούσε το λουτρό οικίας (εικ. 19)¹⁴, και ένα από τη Μοτυα της Σικελίας, που προέρχεται από το περιστύλιο της λεγόμενης οικίας των ψηφιδωτών (εικ. 20)¹⁵. Η τεχνική εξελίσσεται και μεταλλάσσεται σε όλη τη διάρκεια του αιώνα αυτού, έως και το πρώτο μισό του 2ου αιώνα π.Χ., οπότε και παρουσιάζει όλα τα στοιχεία της οριστικής της παρακμής¹⁶.

Παράλληλα με την παραπάνω πορεία εξέλιξης και μέσα ακόμη στον 3ο αιώνα π.Χ. συντελέστηκε η σημαντικότερη και ουσιαστικότερη αλλαγή στην ιστορία του ψηφιδωτού, το πέρασμα δηλαδή από το βοτσαλωτό ψηφιδωτό στην τεχνική της κομμένης και από τις τέσσερις πλευρές ψηφίδας (*opus tessellatum*). Κατά την ίδια εποχή, διαπιστώνεται

7. Salzmann 1982, 7. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017, 59 σημ. 15.

8. Salzmann 1982, 11-13.

9. Κοτταρίδη 2009, 15-18, 55, εικ. σ. 135-140. Η ίδια 2013, 236, εικ. σ. 228, 230-233. Η ίδια 2017, 196, εικ. 371, 372. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017, 59 σημ. 17, 18.

10. Γενικά για τα βοτσαλωτά ψηφιδωτά βλ. ενδεικτικά Salzmann 1982· Dunbabin 1999-2, 5-17· Andreea 2003, 18-25· Guimier-Sorbets 2004-1· Πλάντζος 2018, 221-228, εικ. 211-214. Συνοπτική θεώρηση των βοτσαλωτών ψηφιδωτών της Μακεδονίας βλ. Guimier-Sorbets 1993-2· Πουλακάκης 2009 (= Πουλακάκης 2011)· Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017, 59-63. Εξαιρετικές έγχρωμες φωτογραφίες των ψηφιδωτών της Πέλλας βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη κ.ά. 2011.

11. Karolyi-Papachristopoulos 2014, 6-9, εικ. σ. 6 και 7. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017, 59-60. Περιστέρη 2017, εικ. 866-867. Πλάντζος 2018, 228, εικ. 214.

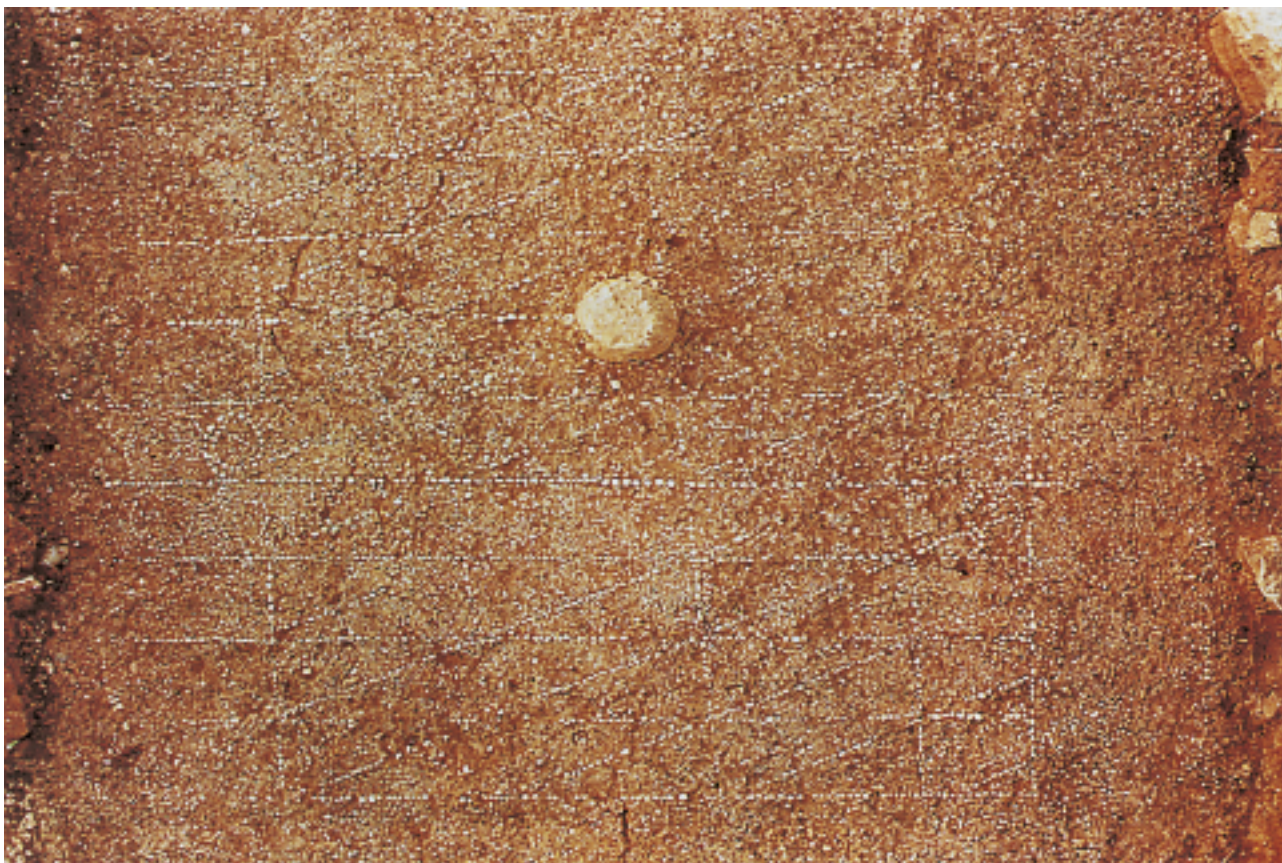
12. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017, 60-61, όπου και η βιβλιογραφία.

13. Salzmann 1982, 31-32, 110-111 αρ. 112-114.

14. Salzmann 1982, 35-36, 89 αρ. 29, πίν. 60.2-3. Zavadskaya 2001, 378, εικ. 1.

15. Salzmann 1982, 13-14, 39, 97 αρ. 72, πίν. 69.1-3.

16. Για την πορεία της εξέλιξης του βοτσαλωτού ψηφιδωτού βλ. Salzmann 1982. Βλ. ακόμη Μακαρόνας – Γιούρη 1989, 124-144, 164-168, 174-176, 181-182· Ducrey 1993· Guimier-Sorbets 1993-1 και 1993-2· Westgate 1997-1998· Dunbabin 1999-2, 5-17· Guimier-Sorbets 2004-1· η ίδια 2008, 63-66· η ίδια 2011-1. Για τις ανατολικές επιδράσεις στα ψηφιδωτά του 4ου και του 3ου αιώνα π.Χ. βλ. Guimier-Sorbets 1999.

1 Κρήτη, Μάλλια, ΥΜΙΙ οικισμός, βόρεια από το Εργαστήριο των Σφραγίδων. Δάπεδο στο οποίο αποδίδονται απλά γεωμετρικά σχέδια με μικρά βότσαλα.

σε μια αρκετά πολυάριθμη ομάδα ψηφιδωτών – που προέρχονται κυρίως από την Ελλάδα, αλλά και από άλλες περιοχές της Μεσογείου– είτε η ταυτόχρονη χρήση βοτσαλών και ψηφίδων (μικτή τεχνική) είτε η χρήση πολυγωνικών –και όχι συμμετρικά κομμένων– ψηφίδων. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα της πρώτης κατηγορίας θα μπορούσαν να αναφερθούν ψηφιδωτά από την Αλεξάνδρεια (εικ. 22)¹⁷, από το ιερό του Ασκληπιού στη Λεβήνα της Κρήτης (εικ. 21)¹⁸ και από τη Ρόδο (εικ. 23)¹⁹. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν αρκετά ψηφιδωτά από τον ελλαδικό χώρο και από άλλες περιοχές²⁰. Καλά σωζόμενα είναι τα ψηφιδωτά δύο οικιών που αποκαλύφθηκαν στη Θράκη, το ένα στη Μαρώνεια (εικ. 24)²¹ και το δεύτερο στα Άβδηρα (εικ. 25)²². Στο ψηφιδωτό του ιερού της Δέσποινας στη Λυκόσουρα διαπιστώθηκε η χρήση ασύμμετρου *opus tessellatum*, στο οποίο συνδυάζονται κανονικές ψηφίδες με πολυγωνικές ή ασύμμετρα πλακίδια²³.

Για τα παραπάνω έργα πιθανή είναι μια χρονολόγηση στο δεύτερο μισό του 3ου έως τον πρώιμο 2ο π.Χ. αιώνα²⁴. Υπάρχουν, ωστόσο, ψηφιδωτά μικτής τεχνικής που χρονολογούνται οψιμότερα από τον 3ο αιώνα και προέρχονται από τη Δήλο,

τη Θάσο και από διάφορες περιοχές της Λακωνίας –τα περισσότερα από τα τελευταία είναι ακόμη αδημοσίευτα²⁵.

17. Daszewski 1980, 128-131, εικ. 116-121. Salzmann 1982, 68-70, 115-116 αρ. 133-134, πίν. 87-89. Daszewski 1985-1, 103-110 αρ. 2, πίν. C.1, 4-7a, 10, 11, 12b, c. Dunbabin 1999-2, 22-24, εικ. 22-24.

18. Salzmann 1982, 64-65, 117 αρ. 137, πίν. 76-77. Χατζή-Βαλλιάνου 1989, 16, εικ. 14. Dunbabin 1999-2, 18-19, εικ. 16.

19. Salzmann 1982, 64, 118 αρ. 140, πίν. 75.2.

20. Salzmann 1982, 119-126 αρ. 142-172.

21. Salzmann 1982, 65, 123-124 αρ. 164, πίν. 79. Μπακιρτζής – Τριαντάφυλλος 1988, 54, εικ. 23. Μάτσας 2017, 514 εικ. 1050.

22. Salzmann 1982, 65, 119 αρ. 142, πίν. 78.3. Δ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 54, 1999, Β2, 707, εικ. 2.

23. Salzmann 1982, 65, 123 αρ. 162, πίν. 80. Guimier-Sorbets – Panagiotopoulou 2008, 194-195, 198-199, εικ. 1-10. το έργο βρίσκεται από τεχνοτροπική άποψη κοντά στα βοτσαλωτά ψηφιδωτά του 4ου και του 3ου αιώνα π.Χ., βλ. ό.π., 195-197.

24. Πρωιμότερες χρονολογήσεις δίνει για ψηφιδωτά μικτής τεχνικής της Αλεξάνδρειας ο Daszewski (1985-1, 74-79, 101-110 αρ. 1, 2), ο οποίος θεωρεί ότι το πέρασμα από την τεχνική των βοτσαλών στην τεχνική των ψηφίδων έγινε στην Ανατολή και ότι στη διαδικασία αυτή η Αλεξάνδρεια έπαιξε σημαντικό ρόλο.

25. Guimier-Sorbets – Panagiotopoulou 2008, 198-199, όπου και η βιβλιογραφία. Panagiotopoulou, υπό έκδοση.

2 α-στ'. Μικρά Ασία (Τουρκία), Γόρδιον (8ος αι. π.Χ.). Γόρδιον, Αρχαιολογικό Μουσείο. α. Σχέδιο του Jonathan Last (1956). β-στ'. Λεπτομέρειες του ψηφιδωτού. Τα θέματα απλώνονται άναρχα στην επιφάνεια του δαπέδου.

3 Μακεδονία, Όλυνθος, οικία A VI 3 (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Βοτσαλωτό ψηφιδωτό ανδρώνα, με παράσταση του μύθου του Βελλεροφόντη και της Χίμαιρας. Στο μικρό διάχωρο δύο γρύπες κατασπαράζουν ελάφι.

4 Μακεδονία, Όλυνθος, λεγόμενη έπαυλη της Αγαθής Τύχης (α΄ μισό 4ου αι. π.Χ.). Βοτσαλωτό ψηφιδωτό του προθαλάμου του ανδρώνα με παράσταση της παράδοσης των όπλων στον Αχιλλέα από τη μητέρα του Θέτιδα και τις Νηρηίδες.

Ανάμεσα στις θεωρίες που έχουν εκφραστεί για τις αρχές του *opus tessellatum*²⁶ περιλαμβάνεται και η άποψη που υποστηρίζει ότι η αλλαγή συντελέστηκε στην Ελλάδα και ότι σημαντικός για την επίτευξή της ήταν ο ρόλος μιας μεταβατικής φάσης που αντιπροσωπεύεται από τα παραπάνω ψηφιδωτά²⁷. Φαίνεται, ωστόσο, περισσότερο πιθανή η άποψη σύμφωνα με την οποία το *opus tessella-*

tum προέκυψε μέσα από μια διαδικασία πειραματισμών και αναζητήσεων που χαρακτηρίζαν –σε διάφορες περιοχές ταυτόχρονα– την τέχνη του ψηφιδωτού κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., και επομένως

26. Για τις διάφορες θεωρίες βλ. Salzmann 1982, 59-77.

27. Salzmann 1982, 75-77.

5 Πελοπόννησος, Κόρινθος, Αγορά, λεγόμενο λουτρό του Κενταύρου (τέλη 5ου - αρχές 4ου αι. π.Χ.). Λεπτομέρεια βοτσαλωτού ψηφιδωτού με γεωμετρικό διάκοσμο και παράσταση Κενταύρου που κυνηγά ζώο.

δεν θα πρέπει να θεωρείται ως αποτέλεσμα μιας ενιαίας εξέλιξης, που έλαβε χώρα σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο και σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή²⁸.

Η νέα τεχνική αποδέσμευσε τους ψηφοθέτες από τους περιορισμούς ως προς το σχήμα και το χρώμα που τους επέβαλλε το φυσικό υλικό, δηλαδή το βότσαλο, με τη δεδομένη καμπύλη επιφάνεια και τα περιορισμένα φυσικά του χρώματα. Αυτή άνοιξε τον δρόμο για μια νέα οπτική της τέχνης του ψηφιδωτού που, στη διάρκεια των αιώνων που ακολούθησαν, οδηγήθηκε, μέσα από μια συνεχή άσκηση επινοήσεων, σε πολλές και τολμηρές καινοτομίες.

Η τεχνική της κομμένης ψηφίδας εμφανίζεται διαδεδομένη στον χώρο της Μεσογείου μέσα στον 2ο και το πρώτο μισό του 1ου αιώνα π.Χ. Κατόπιν η χρήση της γενικεύτηκε και παρέμεινε σε πλήρη ακμή, σε μια συνέχεια χωρίς κενά και διακοπές, έως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας. Όσες αλλαγές συντελέστηκαν στην τέχνη του ψηφιδωτού στο μακρόχρονο αυτό διάστημα δεν σχετίζονταν με την τεχνική –που παρέμεινε ως προς τα βασικά της χαρακτηριστικά αναλλοίωτη– αλλά συνδέο-

νταν με τις διαφορετικές αισθητικές αντιλήψεις που, για ποικίλους λόγους, επιβάλλονταν σε συγκεκριμένα χρονικά, γεωγραφικά και ιδεολογικά πλαίσια.

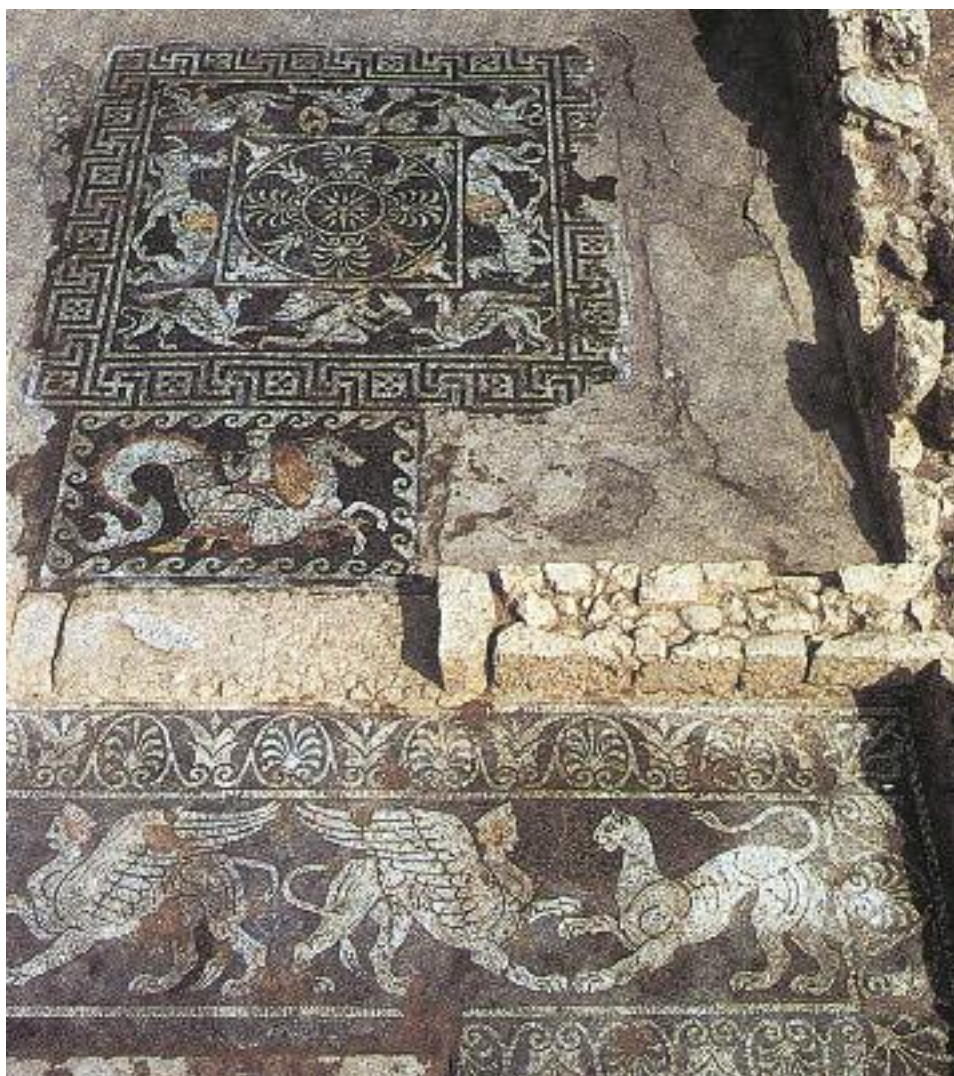
Το βότσαλο, ως υλικό κατασκευής ψηφιδωτών δαπέδων, δεν εξαφανίστηκε εντελώς μετά την επικράτηση της νέας τεχνικής. Ως αποκλειστικό υλικό²⁹ ή σε συνδυασμό με ψηφίδες³⁰ συναντάται, σε όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου και της ύστερης αρχαιότητας, πολύ sporadικά και κυρίως σε περιοχές που το διέθεταν άφθονο λόγω της θέσης τους δίπλα σε θάλασσα ή σε ποτάμια (εικ. 26). Στις περιπτώσεις αυτές δεν πρόκειται ασφαλώς για επιλογή που οφείλεται σε συγκεκριμένους αισθητικούς ή άλλους λόγους, αλλά για μια εύκολη και ανέξοδη λύση³¹.

28. Dunbabin 1999-2, 18.

29. Assimakopoulou-Atzaka 1991, 41. Βλ. και Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, ΑΔ 42, 1987, Β1, 208, σχ. 8, πίν. 117α (Εύβοια, Χαλκίδα)· Β.Κ. Λαμπρινουδάκης, ΠΑΕ 1994, 171 (Νάξος)· Διαμαντής 1998, 313, πίν. 97 (Κρήτη, Κίσαμος).

30. Βλ. ενδεικτικά Σ. Καραπάνου, ΑΔ 46, 1991, Β2, 457, σχ. 6, πίν. 167β (Ρόδος).

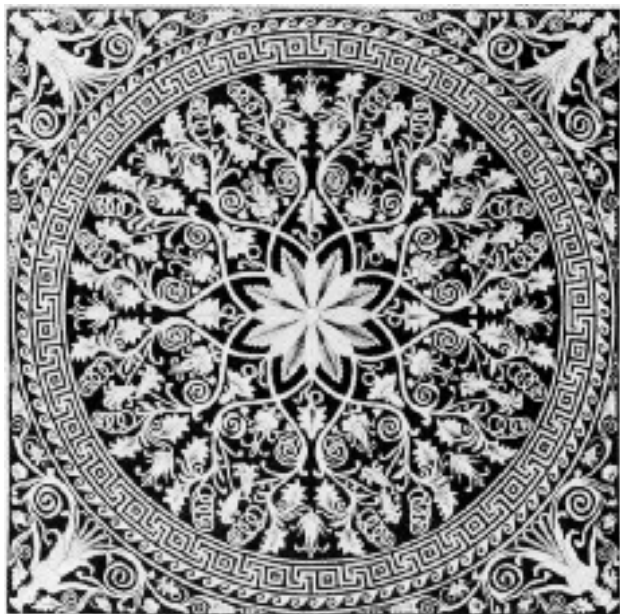
31. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2017, 173.

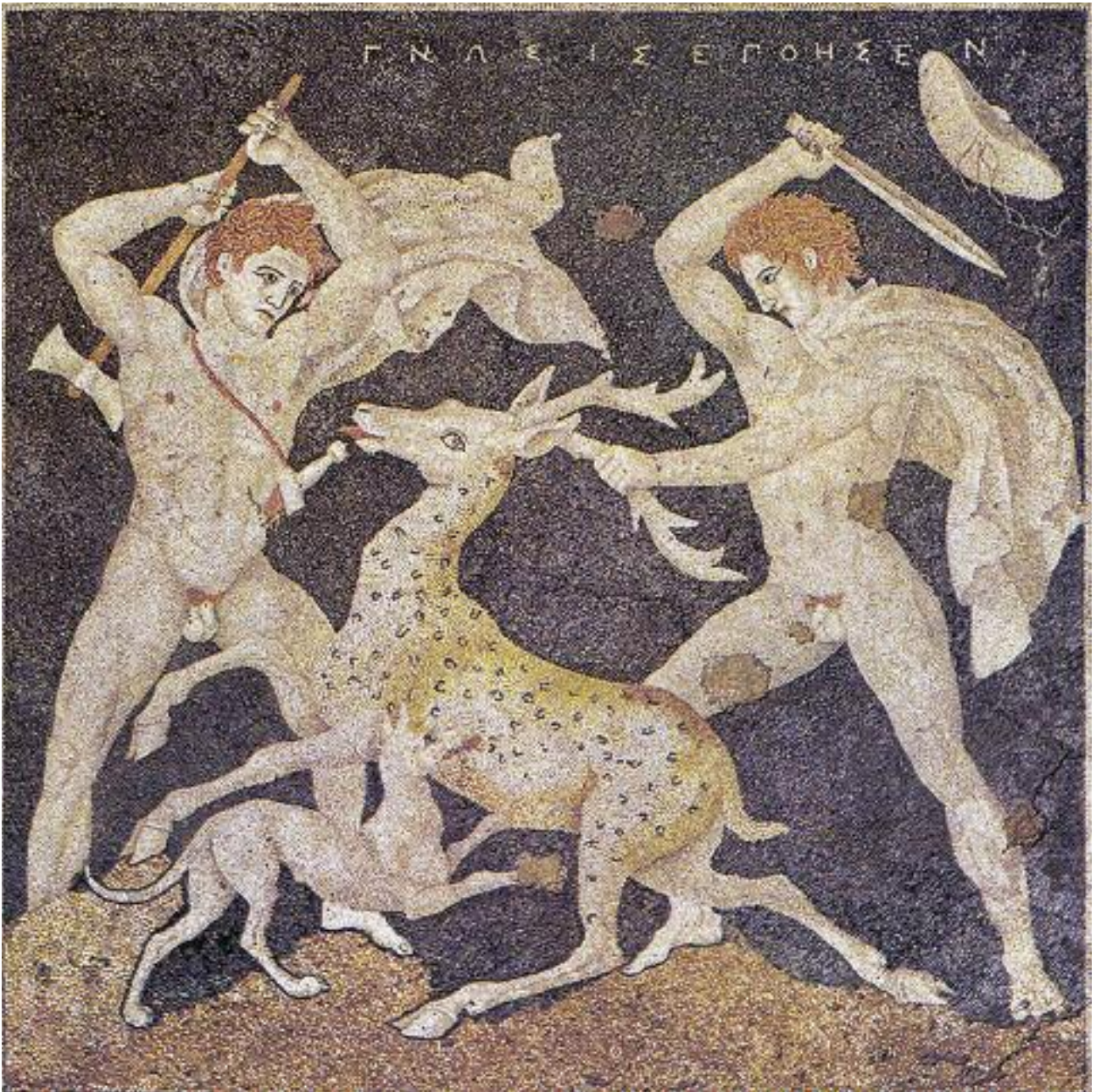
6 α-β. Εύβοια, Ερέτρια, λεγόμενη οικία των ψηφιδωτών, αίθουσες 8, 9 και 5 (±360 π.Χ.). α. Βοτσαλωτό ψηφιδωτό του προθαλάμου (αίθουσα 8), με παράσταση Σφιγγών και πανθήρων ανά ζεύγη, και του ανδρώνα (αίθουσα 9), στο οποίο εικονίζεται η μυθική μάχη μεταξύ Αριμασπών και Γρυπών. Στο μικρότερο διάχωρο μπροστά από την είσοδο εικονίζεται Νηρηίδα που ιππεύει ιππόκαμπο. β. Βοτσαλωτό ψηφιδωτό ανδρώνα (αίθουσα 5) με παράσταση κεφαλής Μέδουσας που περιβάλλεται από ανθική διακόσμηση.

7 α-β. Πελοπόννησος, Σικυών, οικία (±μέσα 4ου αι. π.Χ.). Σικυώνα, Αρχαιολογικό Μουσείο. Βοτσαλωτό ψηφιδωτό με πλούσιο φυτικό διάκοσμο και παράσταση Γρύπα στο κατώφλι της αίθουσας.

8 α-β. Μακεδονία, Αιγές (Βεργίνα), νότια πτέρυγα ανακτόρου (λίγο μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.). Βοτσαλωτό ψηφιδωτό με πλούσιο φυτικό διάκοσμο και παράσταση τεσσάρων γυναικείων μορφών στις γωνίες, το κάτω μέρος των οποίων απολήγει σε φυτικό κόσμημα με σπείρες και άνθη. Σύνολο και λεπτομέρεια.

9 α-γ. Μακεδονία, Πέλλα, λεγόμενη οικία της Αρπαγής της Ελένης (τελευταίο τέταρτο 4ου αι. π.Χ.). Πέλλα, Αρχαιολογικό Μουσείο. Βοτσαλωτός ψηφιδωτός ανδρώνα με παράσταση κυνηγιού ελάφου, σύνολο και λεπτομέρειες των κυνηγών. Επάνω από τις μορφές αναγράφεται Γνώσις ἐπόησεν. Ο Γνώσις είναι ο πρώτος ψηφιδωτής στην ιστορία του ψηφιδωτού που υπογράφει το έργο του.